

ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

Οι βαλκανικές σπουδές μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια ἀναπτύχθηκαν διεθνῶς μέσα στὸ χῶρο τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν. Ὡστόσο δὲν ἀποτελοῦν καινούργιο φαινόμενο. Ἀναπτύχθηκαν σιγὰ-σιγὰ χάρη σὲ δύο παράλληλες κινήσεις: α') τὰ μεγάλα ρεύματα τῆς ἱστορικῆς σκέψης στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ β') τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως στοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς¹ — κινήσεις, ποὺ κι οἱ δύο κορυφώθηκαν τὸ 18ο αἰώνα.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι βασικὰ ἀπὸ τὸν 11ο αἰώνα ἀρχίζει, μὲ τὶς περιηγήσεις καὶ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, ἓνα ἰσχυρὸ ρεῦμα ἀπὸ τὴ Δύση πρὸς τὴν Ἀνατολή, ποὺ ἐντείνεται καὶ ἐπεκτείνεται μὲ τὶς Σταυροφορίες. Περιηγητές, στρατιῶτες καὶ σταυροφόροι, ὅσοι ἀκολούθησαν τοὺς χερσαίους δρόμους καὶ διέσχισαν τὶς βόρειες περιοχὲς τῶν Βαλκανίων, εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσουν ἄγνωστὲς τοὺς χῶρες καὶ λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Εἶναι «ἡ ἥρωικὴ ἐποχὴ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν Βαλκανίων»². Τὰ πρῶτα ἔργα τῶν Δυτικῶν γιὰ τὰ Βαλκάνια καὶ τοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφοριῶν. Ἀπὸ τὸν Βενιαμὶν Τουδέλης ὡς τὸν Bertrand de la Broquiète καὶ τὸν Κυριακὸ Ἀγκωνιτανό, οἱ περιγραφὲς μαρτυροῦν τὴν ἐκπληξὴ γιὰ τὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς νέου κόσμου³. Ἀλλὰ παράλληλα καθρεπτι-

* Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀνάπτυξη τῆς ἀνακινήσεως ποὺ παρουσίασα στὴν ἐναρκτήριο συνεδρία ὀλομελείας τοῦ Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Σπουδῶν ΝΑ. Εὐρώπης (Βουκουρέστι - Σεπτέμβριος 1974), μὲ τὸν τίτλο: «*Les études balkaniques en Grèce*».

1. Βλ. Διο ν. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, «*État actuel des études du Sud - Est Européen. Remarques liminaires*», *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud - Est Européen*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1973, σελ. 5-22, κυρίως σελ. 6: συνθετικὴ γενικὴ εἰσήγηση γιὰ τὴ σύγχρονη κατάσταση τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν. Πρβλ. ἐπίσης τὶς εἰσηγήσεις καὶ συνεισηγήσεις στὸ ἴδιο Συνέδριο, αὐτόθι, σελ. 23-605.

2. Διο ν. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, ὁ.π., σελ. 6.

3. Πρβλ. P. Matcovič, *Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters*, γερμ. μετάφρ. ἀπὸ τὰ κροατικὰ τοῦ Joseph Arnim Knapp, «*Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft*», Βιέννη 1880: παλαιὸ ἀλλὰ πάντα ἔγκυρο ἔργο, ὅπου συγκεντρώνονται ὅλες οἱ περιηγήσεις γιὰ τὰ Βαλκάνια, ἀπὸ τὸ *Itinerarium Hierosolymitanum* ὡς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 15οῦ αἰώνα.

ζουν και τὰ πολιτικά, οικονομικά, θρησκευτικά και ιδεολογικά ενδιαφέροντα τῆς Δύσης γι' αὐτὴ τὴν περιοχὴ, πού βρισκόταν συχνὰ στὸ ἐπίκεντρο ἀλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ *Descriptio Europae Orientalis*¹, πού χρονολογεῖται στὰ 1308, εἶναι ἓνα κείμενο ἰδιαίτερα ἐνδεικτικό: πραγματεύεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ γιὰ τὴν Ἀλβανία, τὴ Σερβία, τὴ Βουλγαρία κ.ἄ., καὶ προοιωνίζει, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴ μορφή πού θὰ πάρουν ἀργότερα τὰ Βαλκάνια.

Οἱ ὀθωμανικὲς κατακτήσεις τοῦ 14ου-15ου αἰώνα ἔδωσαν στὰ Βαλκάνια μιὰ θλιβερὴ ἐπικαιρότητα καὶ ἔστρεψαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Δυτικῶν πρὸς τοὺς ἀγωνιζόμενους λαοὺς τῆς χερσονήσου, ἀλλὰ δὲν ἐνέπνευσαν μελέτες ἱστορικές. Μόλις ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα ἄρχισαν στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη νὰ συνδυάζουν τοὺς πολιτικούς, οικονομικούς καὶ θρησκευτικούς στόχους τους γιὰ τὴν περιοχὴ μὲ μιὰ φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα. Ἀπὸ τότε καὶ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα — ἐποχὴ κατ' ἐξοχὴν πολυμάθειας καὶ στροφῆς πρὸς τὴν ἱστορικὴ μελέτη — δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορὰ βασικὰ ἔργα πού ἀναφέρονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στὴν ἱστορία τῶν λαῶν τῆς ΝΑ. Εὐρώπης². Μόνο ὅμως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς σκέψης: στὴ Δύση, ἀρχίζει τὸ πραγματικὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.

Παράλληλα, τὴν ἴδια ἐποχὴ, σημειώνεται, γιὰ μερικοὺς τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς ΝΑ. Εὐρώπης, ἡ ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, πού ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσει μιὰ ἰσχυρὴ τάση αὐτογνωσίας καὶ μελέτης τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος³. Τοῦτο ὠδήγησε ἀναπόφευκτα καὶ στὴ μελέτη τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν, πού εἶχαν κοινὴ τότε μοίρα καὶ ζοῦσαν κάτω ἀπὸ ἀνάλογες πολιτικὲς συνθῆκες.

Ἔτσι, ἀπὸ δύο παράλληλες κινήσεις, τὴ μιὰ ἐξωτερικὴ καὶ γενι-

1. Ἐκδ. Olgierd Gorka, Κρακοβία 1916.

2. Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ *Turcograecia* τοῦ Μαρτίνου Crusius (1584), τὸ *Illyricum vetus et novum sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae* τοῦ C. Du Cange (1646), ὁ *Oriens Christianus* τοῦ M. Le Quien (1740), τὸ *Illyricum sacrum* τοῦ Farlati (1715-1819).

3. Γιὰ τὸ ἰδιαίτερα σημαντικό αὐτὸ θέμα, βλ. τελευταῖα *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est Européen*, «Actes du Colloque International organisé par la Commission pour l'Histoire des Idées de l'Association Internationale des Études du Sud-Est Européen (Paris 1968)», Βουκουρέστι 1970, ὅπου εἰδικὰ ἄρθρα γιὰ κάθε Βαλκανικὸ λαὸ χωριστά.

κώτερη, τὴν ἄλλη ἐσωτερικὴ ἐνδοβαλκανικὴ, ἀρχίζουσι στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα οἱ ἐπιστημονικὲς μελέτες γιὰ τὰ Βαλκάνια.

* * *

Στὴν Ελλάδα τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐκδηλώθηκε νωρίς, ἤδη ἀπὸ τὸ 18ο αἰώνα. Βέβαια ὑπῆρχαν καὶ προηγουμένως μερικὲς σποραδικὲς καὶ μεμονωμένες ἐκδηλώσεις¹, ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, οἱ μελέτες γιὰ τὰ Βαλκάνια ἀποκοτῶν κάποια εὐρύτητα καὶ ἐντάσσονται στὰ πλαίσια ἐνὸς γενικώτερου ἐνδιαφέροντος².

Τὰ αἷτια εἶναι πολλαπλά: ἱστορικὰ καὶ πολιτικὰ, οἰκονομικὰ καὶ πνευματικὰ. Εἶναι πρῶτα - πρῶτα ἡ κοινὴ τύχη τῶν Βαλκανικῶν λαῶν ποὺ ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία καὶ οἱ κοινοὶ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, ἡ κοινὴ θρησκεία καὶ ἡ πλοῦσια βυζαντινὴ κληρονομία, ποὺ δημιούργησαν ἓνα αἶσθημα ἐνότητας καὶ ἀλληλεγγύης

1. Γιὰ τὸ 17ο αἰώνα ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὰ ἀκόλουθα ἔργα: α') Ἱστορία περιέχουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ ἀνδραγαθίας καὶ πολέμους τοῦ ἐκλαμπροτάτου Μιχαὴλ Βοηθόδα ἀθθέντη Οὐγγροβλαχίας, Τρανσυλβανίας, Μολδαβίας, ποὺ ἔγραψε στὴν Ὀστροβία στὰ 1607 ὁ Γεώργιος Παλαμήδης. β') Τὸ ποίημα Ἀνδραγαθίας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειοτάτου Μιχαὴλ Βοϊβόνδα, τοῦ βορειοηπειρώτη Σταυρινίου τοῦ Βεστιάριου (Βενετία 1672): βλ. Ém. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, Παρίσι 1877, σελ. 16-127. γ') Ἐτέρα ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων, τοῦ μητροπολίτη Μυρῶν Μαθαίου, ποὺ καλύπτει τὴν ἱστορία τῶν ἐτῶν 1601-1618: βλ. Ém. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τόμ. Β', σελ. 231-333.

2. Γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐξῆς βασικὲς γενικὲς βιβλιογραφίαι: Ém. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τόμοι τέσσερις, Παρίσι 1885-1906 καὶ *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τόμοι πέντε, Παρίσι 1894-1903. *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle par Émile Legrand, oeuvre posthume complétée et publiée par L. Petit et H. Pernot*, τόμοι δύο, Παρίσι 1918-1928. — Γ. Λαδᾶ καὶ Ἀ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795, Ἀθήνα 1970 καὶ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799, Ἀθήνα 1973. Φ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Α'. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ É. Legrand καὶ H. Pernot (1515-1799), Ἀθήνα 1973. Δ. Γκίνη καὶ Β. Μέξια, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863, «Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμοι τρεῖς, Ἀθήνα 1939-1957, καθὼς καὶ οἱ προσθήκες ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1963 στὸ περ. «Ὁ Ἑραριστής». — Πρβλ. ἐπίσης Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τίς πρώτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας, 6η ἐκδοση, Ἀθήνα 1975. Δ. Ἀ. Ζακκουλίου, Μεταβυζαντινὴ καὶ νεωτέρα ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 49 (1974), σελ. 57-103.

ανάμεσα στους λαούς της ΝΑ. Ευρώπης. Έτσι η ιστορία των Ελλήνων εμφανίζεται αυτή την εποχή στενά δεμένη με την ιστορία των άλλων Βαλκανικών λαών και γι' αυτό η μελέτη των ελληνικών προβλημάτων απαιτούσε τη γνώση των συνθηκών ζωής των γειτονικών λαών που διαβιούσαν κάτω από όμοιο πολιτικό καθεστώς. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας Έλληνας, ο Ρήγας ο Βελεστινλής (1757-1798), η πρώτη «παμβαλκανική μορφή», επηρεασμένος από τις φιλελεύθερες ιδέες του καιρού του, συνέλαβε ένα σχέδιο συνενώσεως όλων των λαών που ζούσαν μέσα στην απέραντη Όθωμανική αυτοκρατορία, χωρίς να εξαιρέση ούτε τους Τούρκους, για να καταλύσουν όλοι μαζί την τυραννία των σουλτάνων και να ανακτήσουν την ελευθερία τους¹.

Παράλληλα οι ιστορικές συνθήκες του Έλληνισμού της διασποράς και η έμφυτη αγάπη του Έλληνα για τα ταξίδια και το εμπόριο δημιουργήσαν ευνοϊκές προϋποθέσεις για μια στενότερη επικοινωνία και γνωριμία με τους άλλους λαούς των Βαλκανίων. Οι Έλληνες ταξίδευαν πολύ μέσα στην Όθωμανική αυτοκρατορία και είχαν έτσι την ευκαιρία να ικανοποιήσουν την «περιέργειά» τους και την έμφυτη τάση τους για τη γνώση. Εξάλλου, οι Έλληνες της διασποράς που είχαν εγκατασταθεί σε άλλες χώρες της χερσονήσου, δημιούργησαν εκεί σημαντικούς οικονομικούς και πνευματικούς πυρήνες και είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν καλύτερα τους λαούς, ανάμεσα στους οποίους διαβιούσαν. Η οικονομική τους ανάπτυξη και η εμπορική τους δραστηριότητα, που έφθασε στη μεγαλύτερη ακμή της το 18ο αιώνα, ενίσχυσαν αυτές τις τάσεις.

Ακριβώς αυτό τον ίδιο αιώνα οι επαφές με τη Δυτική Ευρώπη και η διάδοση του Διαφωτισμού στην Ελλάδα συνετέλεσαν σε μια γενικότερη ανάπτυξη της Ελληνικής παιδείας και της ιστορικής σκέψης. «Η προβολή της ιστορίας στη νεοελληνική συνείδηση», παρατηρεί ο Κ. Θ. Δημαράς, «είναι μια από τις πιο χαρακτηριστικές πνευματικές εκδηλώσεις μέσα στην ελληνική ανάπτυξη του 18ου αιώνα»².

Αυτή ακριβώς η ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας έπαιξε αποφασιστικό ρόλο και στην πνευματική ζωή των άλλων Βαλκανικών λαών. «Ο ελληνικός συντελεστής, με ό,τι είχε δικό του και ό,τι δανείστηκε

1. Ρήγας, έκδ. Α. Βρανούση, «Βασική Βιβλιοθήκη» αρ. 10, Αθήνα [1957] βλ. ανάμεσα στα άλλα τις σελ. 371, 376, 392.

2. Κ. Θ. Δημαράς, «L'apport de l'Aufklärung au développement de la conscience néohellénique», *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est Européen*, όπ. παρ., σελ. 57. Γενικά για τη διάδοση του Διαφωτισμού στην Ελλάδα, βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *La Grèce au temps des Lumières*, Γενεύη 1969· για την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, Α. Π. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 288-345, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

ἀπὸ τῆ Δύση, πρέπει νὰ λαμβάνεται πάντοτε ὑπόψη σὲ κάθε ἔρευνα γιὰ τὴ ΝΑ. Εὐρώπῃ», σημειώνει ὁ Ρουμάνος ἱστορικός Mihai Berza καὶ ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερα ὅτι: «Οἱ Ρουμάνοι... ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴ διδασκαλία σπουδαίων Ἑλλήνων δασκάλων»¹. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ φωτεινὰ πνεύματα, ποὺ μὲ τὰ ἔργα καὶ τὴ διδασκαλία τους συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξη τῆς ρουμανικῆς παιδείας, εἶναι ὁ Καισάριος Δαπόντες (1714-1774), ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδακας (πρὶν ἀπὸ τὰ 1730-1800 περίπου), ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (1736-1800), ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς Φωτιάδης (1720/25-1807), ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης (1758-1832), ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς (1762-1827), ποὺ ὑπῆρξαν πραγματικοὶ πρόδρομοὶ τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν².

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ καὶ πνευματικὸ πλαίσιο τοποθετεῖται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὶς βαλκανικὲς σπουδές τὸ 18ο αἰώνα. Βέβαια, αὐτὲς οἱ σπουδές δὲν ἦταν ἀκόμη συστηματικὲς· τοὺς ἔλειπε ἡ συνοχὴ καὶ ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ. Ὡστόσο ὅμως γράφτηκαν τότε σημαντικὰ ἔργα, χαρακτηριστικὰ τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς· μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ παρέμειναν κλασσικὰ καὶ χρησίμευσαν σὰν βασικὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὴν κατοπινὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἔργα εἶναι ἡ *Ἱστορία τῆς Ρουμανίας καὶ τὸ Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμανίας* τοῦ Δανιὴλ Φιλιππίδη, ποὺ ἐκδόθηκαν στὰ 1816³ καὶ ἡ *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας, καὶ Μολδαβίας* τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ, στὰ 1818-1819⁴. Ὁ Τριαντάφυλλος Δούκας, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς τῆς σερβικῆς ἐξεγέρσεως⁵, δημοσίευσε, ἤδη στὰ 1807, στὴ Βουδαπέστη, μιὰ *Ἱστορία τῶν Σλοβενόσέρβων*, ποὺ ἀναφέρεται στὰ τρία πρῶτα χρόνια τῆς σερβικῆς ἐπαναστάσεως (1804-1806). Ἐνῶ στὰ 1812

1. M. Berza, *Conclusions. Les Lumières et la formation de la conscience nationale*, ὅπ. παρ., σελ. 127.

2. Γιὰ τοὺς πνευματικοὺς αὐτοὺς ἄνδρες, τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τους, τὸ συγγραφικὸ τους ἔργο καὶ τὴ γενικώτερη συμβολὴ τους στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Βαλκανίων, βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 6η ἐκδοση, Ἀθήνα 1975, τὰ ἀντίστοιχα λήμματα, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Ariadna Camargano-Ciogan, *Les Académies principales de Bucarest et de Iassy, et leur professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974.

3. Δ. Φιλιππίδης, *Ἱστορία τῆς Ρουμανίας ἢ Ἐκθεσις τῶν ἀξιολογωτέρων μνημονευομένων συμβάντων ἐν τοῖς Ἀριστεροῖς κάτω Παριστροῖς, ἀπὸ τῆς ἐσβολῆς τῶν Αἰγυπτίων μέχρι τῆς καταστάσεως τῶν ρουμανικῶν ἀρχηγεμονιῶν, τοῦ Ρουμανικοῦ ἀγροῦ καὶ τῆς Μολβόδης*, Λειψία 1816. Τοῦ Ἰδίου, *Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμανίας ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς*, Λειψία 1816.

4. Τρεῖς τόμοι, Βιέννη, 1818-1819.

5. Πρβλ. D. Djordjević, *Ἱστορία τῆς Σερβίας 1800-1918*, ἑλλην. μετάφραση Ν. Παπαρρόδου, (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 116), Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 1.

ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐξέδωσε τὴν πρώτη ἑλληνικὴ βιογραφία τοῦ Σκεντέρμπεη¹. Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιαστοῦν².

Ἄλλὰ νωρίτερα κι ἀπὸ τὶς πρῶτες αὐτὲς ἱστορικὲς προσπάθειες, εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐκδίδονται λεξικά καὶ γραμματικὲς γιὰ σκοποὺς πρακτικούς, δηλ. γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν ἀνάγκη νὰ μάθῃ ὁ ἕνας λαὸς τὴ γλώσσα τοῦ ἄλλου καὶ νὰ διευκολύνουν τὴ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία : ὅπως τὸ *Λεξικὸν Τετράγλωσσον* τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπόλεως, ποὺ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1762³ καὶ ἡ *Πρωτοπειρία ἤτοι Πρώτη Διδασκαλία* τοῦ Θεοδώρου Καβαλλιώτη τοῦ Μοσχοπολίτη στὰ 1770⁴. Ἀκόμη, ἓνα Λε-

1. *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας Γεωργίου τοῦ Καστριώτου τοῦ ἐπονομασθέντος Σκεντέρμπεη βασιλέως τῆς Ἀλβανίας, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Μετὰ προσθήκης τοῦ γενεαλογικοῦ καταλόγου τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων συνερασιθέντος παρὰ τοῦ σφωτάτου ἀρχιεπισκόπου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Μόσχα 1812.* Γιὰ τὸ ἔργο αὐτό, τὴ διάδοση καὶ τὴν τύχη του, βλ. πρόσφατα Τ. Γιοχάλα, *Ὁ Γεώργιος Καστριώτης - Σκεντέρμπεης εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστοριογραφίαν καὶ λογοτεχνίαν*, (*Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου*, ἀρ. 151), Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 21 κ.έ.

2. Βλ. ἀνάμεσα σὲ ἄλλα : Κωνσταντίνου Φιλιππουπόλεως, *Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἢ περιγραφή αὐτῆς*, Βιέννη 1819. Ἐπίσης *Ἱστορία τῆς Βλαχίας Πολιτικὴ καὶ Γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους*, ποὺ εἶναι ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Παραρτήματος τῆς «Ἱστορίας τῆς Δακίας» τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ. *Κώδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας, Μέρος Α' Ἰάσιο 1816, Μέρος Γ' Ἰάσιο 1817 καὶ Πίναξ κατ' ἀλφάβητον τῶν περιεχομένων ὑποθέσεων καὶ δυσκαταλήπτων λέξεων ἐν τοῖς τρισὶ μέρεσι τοῦ πολιτικοῦ κώδικος τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας*, Ἰάσιο 1817. Ν. Δαρβάρη, *Σύντομος Γενικὴ Ἱστορία συλλεχθεῖσα ἐκ παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων συγγραφέων*, τόμοι δύο, Βιέννη 1817 — ποὺ ἀφιερώνει δύο κεφάλαια στὴν ἱστορία τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν. Γενικὰ γιὰ τὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς, πρβλ. D. R u s s o, *Studiū istorice Greco-Romane, opere postume*, ἔκδ. Ariadna Camariano καὶ Nestor Camariano, τόμοι δύο, Βουκουρέστι 1939. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, *Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία*, ὅπ. παρ., καὶ Κ λ. Τσοῦρκα, «Les historiographes grecs de l' époque Phanariote et les problèmes fondamentaux de l' histoire roumaine, Symposium de l' Époque Phanariote, 21-25 octobre 1970, Θεσσαλονίκη 1974, κυρίως σελ. 448-451.

3. *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία, περιέχουσα Λεξικὸν Τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν Διαλέκτων, ἤτοι τῆς ἀπλῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισία Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς*, α' ἔκδ., Μοσχόπολη 1762· β' ἔκδ. 1802 (χωρὶς ἐνδειξὴ τόπου). Ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση δὲν διασώθηκε κανένα ἀντίτυπο : ὁ W. M. L e a k e, ὁ ὁποῖος τὴ χρησιμοποίησε, παραθέτει ἓνα ἀπόσπασμα στὸ ἔργο του *Researches in Greece*, Λονδίνο 1814, σελ. 381 κ.έ. Ἀπὸ τότε ἔγιναν μελέτες καὶ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου : πρβλ. É m. L e g r a n d, *Bibliographie Albanaise... (oeuvre postume complétée et publiée par Henri Guns)*, Παρίσι-Ἀθήνα 1912, ἀρ. 121.

4. L e g r a n d, *Bibliographie Albanaise*, ἀρ. 106. Βλ. καὶ V. P a p a c o s t e a, «Provvesta unei carti, Protopiria lui Cavalioti, «Ein Unicum», Omagiu lui Constantin Kiritescu, Βουκουρέστι 1937, σελ. 665-674 (μετὰφρ. στὸ «Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας» 3, 1970, σελ. 1-16).

ξικόν Ρωμαϊκοσλαβωνικόν τοῦ Γ. Παππᾶ στὰ 1803 καὶ μιὰ Γραμματικὴ Ρωμανικὴ ἢτοι Μακεδονοβλαχικὴ τοῦ Μ. Βογιατζῆ στὰ 1813. Σημειώνω ιδιαίτερα τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ Γ. Ρόζα, *Ἡ Τέχνη τῆς Ρωμανικῆς ἀναγνώσεως μετὰ Λατινικὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ παλαιὰ γράμματα τῶν Ρωμάνων*, πού ἐκδόθηκε στὴ Βουδαπέστη στὰ 1809, δηλ. μισὸν ἀκριβῶς αἰῶνα πρὶν καθιερωθῆ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο γιὰ τὴ γραφὴ τῆς Ρουμανικῆς γλώσσας. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα δημοσιεύθηκαν ἔξω ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ συνδέονται μετὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς διασπορᾶς — κυρίως μετὰ τὴ Ρουμανία, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἄλλα πνευματικὰ κέντρα τῶν Βαλκανίων, ὅπου ὑπῆρχαν ἀνθηρὲς ἑλληνικὲς ἀποικίαι, ὅπως ἡ Μοσχόπολη κ. ἄ. Αὐτὸ δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἐπαφὴ μετὰ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαοὺς ἐνέπνευσε καὶ κάποτε προκάλεσε τὴ συγγραφὴ αὐτῶν τῶν ἔργων, πού συχνὰ ἱκανοποιοῦσαν μιὰν ἄμεση ἀνάγκη ἐπικοινωνίας ἢ τὴν τάση νὰ μελετηθῆ τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς χώρας, ὅπου οἱ συγγραφεῖς τοὺς ἦταν ἐγκατεστημένοι καὶ δροῦσαν.

Μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὴ δημιουργία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διαπιστώνεται μιὰ ἀπότομη διακοπὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαοὺς. Τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ὅλες τὶς πνευματικὲς τοὺς δυνάμεις γιὰ νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐλευθερία του καὶ νὰ διαμορφώσῃ τὸ νέο κράτος καὶ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ ἄμεσα πνευματικὰ του ἐνδιαφέροντα. Ἔτσι ἀναδιπλώθηκε στὸν ἑαυτὸ του, στράφηκε ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴ μελέτη τοῦ παρελθόντος του καὶ ἀναζήτησε μέσα ἀπὸ τὴ δική του ἱστορία τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού θὰ ἐνίσχυναν τὴν ἐθνικὴ συνείδηση. Αὐτὴ ἡ στροφὴ πρὸς τὴν «ἐθνικὴ ἱστοριογραφία» δὲν εἶναι μόνον φαινόμενο ἑλληνικόν: εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, πού περιωρίζονταν τότε στὴ μελέτη τῆς ἐθνικῆς τους ἱστορίας. Εἶναι ἡ ρομαντικὴ περίοδος τῆς βαλκανικῆς ἱστοριογραφίας¹, ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Ἐξέχοντες ἱστορικοί, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος (1815-1891) στὴν Ελλάδα, ὁ Stojan Novaković (1842-1915) στὴ Σερβία, ὁ Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838-1907) καὶ ὁ Alexandre Xenopol (1847-1920) στὴ Ρουμανία, ἀντιπροσωπεύουν αὐτὴ τὴν τάση.

Πρέπει ἐξάλλου νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδο, τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα τῆς ἐποχῆς δὲν συμβάδιζε πάντοτε μετὰ τὴ διαβαλκανικὴ ἰδέα: συχνὰ μάλιστα προσέκρουε σὲ πολιτικοὺς ἀνταγωνισμοὺς καὶ ἐθνικὲς διεκδικήσεις, πού ἔφεραν ἀντιμέτωπους τοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου.

1. Πρὸς. Ν. Τ ο δ ο ρ ο ν, «Le Premier Congrès et certains problèmes des Études Balkaniques», *Études Balkaniques* 6 (1967), σελ. 5.

Ὡστόσο, πολλές φορές, ἀκανθώδη πολιτικά προβλήματα, κοινὰ οικονομικὰ συμφέροντα καὶ θέματα ἐκκλησιαστικὰ, ὅπως τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, ἢ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, τὸ Μοναστηριακὸ Ζήτημα τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, προκάλεσαν μελέτες ἐπιστημονικῆς¹. Ἀλλὰ πρόκειται σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γιὰ μελέτες, θὰ ἔλεγα, «ἐπικαιρότητας», καὶ ὄχι γιὰ ἔργα ποῦ ξεκινοῦσαν ἀπὸ καθαρὰ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον. Γενικὰ ἢ βαλκανικὴ βιβλιογραφία στὴν Ἑλλάδα εἶναι πενιχρὴ ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ ἐλάχιστες σοβαρὲς ἐξαιρέσεις². Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ιδιαίτερα πρέπει νὰ μνημονευθῆ ἢ συμβολῆ τοῦ Ἀνδρέα Παπαδοπούλου - Βρεττοῦ, τοῦ ὁποῖοῦ τὰ ἔργα εἶχαν εὐρύτερη ἀπήχηση³.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου αἰώνα, ἡ ὀξύτητα τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων καὶ οἱ πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί, ποῦ κατέληξαν στοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἀποτέλεσαν ἓνα ἐρέθισμα γιὰ τὴ μελέτη βαλκανικῶν θεμάτων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἱστοριογραφία δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ «ἀπὸ τὴν ὀλέθρια ἐπιρροή τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν» καὶ ὅτι «ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς σπάνιες ἀξιέπαινες ἐξαιρέσεις ἔγινε ὄργανο πολιτικῆς σκοπιμότητος», ὅπως σωστὰ σημειώνει ὁ Ρουμάνος ἱστορικὸς V. Paracostea⁴. Ὡστόσο, παρ' ὄλο τὸν πολιτικὸ συνήθως χαρακτήρα καὶ παράλληλα μὲ

1. Πρβλ. ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: Γ. Σκόκου, *Τὸ πολυθρόνητον Ἀνατολικὸν Ζήτημα, ἢ λύσις αὐτοῦ καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος*, β' ἐκδ., Ἀθήνα 1854. *Χάρτης τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Θεάτρον τοῦ πολέμου περιλαμβάνων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Σερβίαν, Βουλγαρίαν, Θράκην, Ἡπειρον, Θεσσαλίαν καὶ τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1854. Π. Σ., *La question Bulgare et la propagande Romaine, une voix de l' Orient*, Ἀθήνα 1861. Ἰ. Κασσιανοῦ, *Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Βούλγαροι*, Ἀθήνα 1861. Γ. Λαζοπούλου, *Ὁ Χριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸν Θ' αἰώνα, ἢ ἔνωσις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἀύσεως καὶ ἡ ἐπιστροφή αὐτῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὶς ἢ Σχισματικὴ Ἐκκλησία*, Κωνσταντινούπολη 1863. *Τὸ κατὰ τὰς Ἡγεμονίας μοναστηριακὸν ζήτημα*, 1856.

2. Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀναφέρω ιδιαίτερα μιὰ πολὺ λίγο γνωστὴ ἑβδομαδιαία ἑφημερίδα, τὸν *Διπλωματικὸν Μνήμονα, Σύγγραμμα τῆς συγχρόνου Πολιτικῆς Ἱστορίας καὶ ἰδίως τῆς Ἑλληνικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν ἄλλων τῆς χειρσονήσου Ἐθνῶν, πολιτικὴν τε καὶ θρησκευτικὴν*, ὑπὸ Γ. Καραπαναγιώτου, Ἀθήνα 1893 κ.έ. Πρβλ. ἐπίσης Ἀνθίμου Ἀλεξοῦδη, *Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ὑπαγομένης χώρας*, Κέρκυρα 1863. Ἰ. Κοκκωνῆ, *Ἱστορία τῶν Βουλγάρων*, Ἀθήνα 1877.

3. Βλ. Ἀνδρέα Παπαδοπούλου - Βρεττοῦ, *Correzioni ed aggiunte alla prefazione del compendio dell' Istoria di Giorgio soprannominato Scanderbeg*, Κέρκυρα 1829. Τοῦ Ἰδίου, *Memoria sulla scoperta di Tomi e sulle bilingue iscrizioni di Varna*, Ἀθήνα 1853, καὶ κυρίως *La Bulgarie ancienne et moderne*, Πετρούπολη 1858.

4. *Balkanica*, 6 (1943).

τὴν «πολεμικὴ φιλολογία»¹, ὅπως εὐστοχα τὴ χαρακτηρίσει ὁ Albert Mousset², παρατηρεῖται μιὰ ἀξιόλογη αὐξηση τῶν ἐλληνικῶν μελετῶν πάνω σὲ θέματα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς χερσονήσου³.

Ἄλλὰ μόνο μετὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον οἱ βαλκανικὲς σπουδές στὴν Ἑλλάδα ἄρχισαν νὰ ἀναπτύσσονται συστηματικὰ. Μετὰ τὴν ὑπογραφή τῶν συνθηκῶν ποὺ καθώρισαν ὀριστικὰ τὸ ἔδαφικὸ καθεστῶς τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, οἱ λαοὶ τῆς ΝΑ. Εὐρώπης ἐπιδιώξαν νὰ συντονίσουν τὶς προσπάθειές τους γιὰ μιὰ προσέγγιση καὶ μόνιμη εἰρήνη. Προσπάθησαν νὰ γνωριστοῦν καλύτερα καὶ νὰ ἀναπτύξουν περισσότερο τὶς οἰκονομικές, πολιτικὲς καὶ πνευματικὲς τους σχέσεις. Ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες εἶχαν γιὰ στόχον τὴ Βαλκανικὴ Ἐνωσι, ποὺ ἦταν μιὰ κίνηση παράλληλη μὲ τὴν ἰδέα τῆς «Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως», μὲ τὴν ἰδέα τῆς «Πανευρώπης», ποὺ διακήρυξε ὁ Ἀριστείδης Briand. Γιατὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἕνας ἐξωβαλκανικὸς παράγοντας συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάπτυξη φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ Βαλκανικὰ κράτη στὴν περίοδον τοῦ μεσοπολέμου: ἡ γαλλικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀπέβλεπε στὴ συνένωση τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν κρατῶν ὅλου τοῦ ΝΑ. εὐρωπαϊκοῦ χώρου σὲ συμμαχίες ποὺ θὰ προστάτευαν αὐτὲς τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὸ γερμανικὸ ἐπεκτατισμὸ. Οἱ προσπάθειες τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς ὠδήγησαν στὴ σύναψιν τῶν συνθηκῶν τῆς Βαλκανικῆς Συνεννόσεως (Entente Balkanique) καὶ τῆς Μικρῆς Συνεννόσεως (Petite Entente).

Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς πολιτικὲς συνθῆκες ἀναπτύσσεται στὴν Ἑλλάδα ἡ διαβαλκανικὴ κίνηση, ποὺ κορυφώνεται γύρω στὰ 1930: Βαλκανικὲς διασχέψεις συγκαλοῦνται, περιοδικὰ καὶ μελέτες διαβαλκανικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκδίδονται τότε. Εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ Βαλκανικὲς διασχέψεις συγκλήθηκαν μὲ πρότασιν ἑνὸς μεγάλου Ἑλληνα

1. Πρβλ. χαρακτηριστικὰ Κ. Ράδου, *La Turquie agonisante; réponse à Pierre Loti*, Παρίσι 1912. Τοῦ Ἰδίου, *La guerre gréco-bulgare*, Παρίσι 1914.

2. Βλ. Albert Mousset, εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ Leon Savadjan, *Bibliographie Balkanique 1920-1930*, Παρίσι (*Revue des Balkans*) 1931, σελ. 5.

3. Ἀνάμεσα στὶς ἐκδόσεις πηγῶν πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ μνημειώδη ἔκδοσιν τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Texte grecesti privitoare la istoria Româneasca*, τόμ. XIII τῆς ἐκδόσεως Hurmuzaki, Βουκουρέστι 1909, καὶ τοῦ Ν. Βέη, «Σερβικὰ καὶ Βυζαντινὰ Γράμματα Μετεώρου», *Βυζαντινὸς* 2 (1911-12), σελ. 1-100. Βλ. ἐπίσης τὶς μελέτες τῶν Ἀ. Σπηλιωτοπούλου, *Σερβία, μελέτη ἐθνογραφικὴ, ἱστορικὴ, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ*, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1912. Μ. Δρόσου, *Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρίας εἰς κράτος ἀνεξάρτητον*, Ἀθήνα 1918. Τοῦ Ἰδίου, «Le schisme ecclésiastique bulgare», *Revue de Grèce* 2 (1919). Κ. Περιστέρη, *Ἐγχειρίδιον τῆς ἱστορίας τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου*, Ἀθήνα 1919. Κ. Ράδου, *Ἡ Ρουμανία*, Ἀθήνα 1892.

πολιτικοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου, «μὲ σκοπὸ νὰ ἐξετάσουν διεξοδικώτερα τὸ ζήτημα τῆς προσεγγίσεως τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν»¹. Στὴν πρώτη Βαλκανικὴ διάσκεψη, ποὺ ἐγίνε στὶς 5-12 Ὀκτωβρίου 1930 στὴν Ἀθήνα, κύριος εἰσηγητὴς ἦταν ὁ ἐμπνευστὴς αὐτῆς τῆς κινήσεως Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, ποὺ ἀνάμεσα στ' ἄλλα ὑπογράμμισε ὅτι οἱ βαλκανικοὶ λαοὶ «εἶναι ψυχολογικὰ ὄριμοι καὶ ἱκανοὶ νὰ συνεννοηθοῦν καὶ νὰ λύσουν φιλικὰ τὶς διαφορὰς τους καὶ νὰ συνδεθοῦν μὲ πιὸ στενοὺς δεσμοὺς» καὶ ἀκόμη ὅτι «δὲν μποροῦν νὰ ζήσουν οὔτε νὰ προοδεύσουν ἂν παραμείνουν διηρημένοι μεταξὺ τους»².

Μέσα σ' αὐτὴ τὴ γενικώτερη κίνηση πρέπει νὰ ἐνταχθῇ μιὰ σειρά δημοσιευμάτων γιὰ τὰ Βαλκάνια, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα³, ὅπως καὶ ἡ ἔκδοσις στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὰ 1930 ὡς τὰ 1940 τοῦ κοινωνιολογικοῦ περιοδικοῦ *Les Balkans*⁴, ποὺ ἐγίνε τὸ βῆμα τῆς πολιτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως ὅχι μόνον τῶν Ἑλλήνων εἰδικῶν ἀλλὰ ὅλων τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν. Τὸν ἴδιο χρόνον ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη ὁ *Βαλκανικὸς Ταχυδρόμος*, μὲ σημαντικὰ ἄρθρα τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου, τοῦ Ἰ. Σοφianoπούλου καὶ ἄλλων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς ὅτι ἀνάλογα δημοσιεύματα κυκλοφοροῦν τότε στὴ Γιουγκοσλαβία, στὴ Ρουμανία καὶ στὴ Γαλλία. Ἔτσι, στὸ Βελιγράδι δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ 1934 ἡ *Revue Internationale des Études Balkaniques* μὲ σημαντικὴ συμμετοχὴ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων· στὸ Βουκουρέστι, τὸ περιοδικὸν *Balkanica*, ὄργανο τοῦ Ἰνστιτούτου Βαλκανικῶν Σπουδῶν· στὸ Παρίσι, ὁ Léon Savadjan ἐκδίδει τὴν *Revue des Balkans*, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ ζητήματα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, τὴ *Bibliographie Balkanique* (ἀπὸ τὸ 1931) καὶ τὴν *Encyclopédie Balkanique Permanente* (ἀπὸ τὸ 1936).

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἱστορικὲς συνθήκες καὶ οἱ πολιτικὲς τάσεις τοῦ μεσοπολέμου ἄσκησαν εὐνοϊκὴ ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν. Γιατὶ ὡς τότε, — δηλ. ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ποὺ ἐκδηλώνεται τὸ πρῶτο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων γιὰ

1. Βλ. χαρακτηριστικὰ *Ière Conférence Balkanique. Athènes, 5-12 Octobre 1930, Documents officiels*, Ἀθήνα 1931, σελ. 5 (Πρόλογος Ἀ. Παπαναστασίου) καὶ γενικὰ τὰ Πρακτικὰ ὅλων τῶν Βαλκανικῶν Διασκέψεων.

2. Ὁπ. παρ., σελ. 12 καὶ 13.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ Χ. Εὐελπίδη, *Les États Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière*, Παρίσι 1930. Κ. Ἀμάντου, *Οἱ Βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1923. Χρυσόστομος Παπαδοπούλου, *Αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθὸν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν*, «Νέα Σιών», Ἱεροσόλυμα 1923.

4. *Les Balkans*, revue publiée sous les auspices de la Conférence Balkanique, Διευθ. Ε. Λευκοπαρίδης, τόμ. I-XII, Ἀθήνα 1930-1940.

τούς λαούς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, καί ὡς τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον — οἱ βαλκανικὲς σπουδὲς στὴν 'Ελλάδα δὲν ἦταν συστηματικὲς. Εἶχαν γραφῆ βέβαια ἀξιόλογα ἔργα, εἶχαν γίνεи σημαντικὲς μελέτες, καὶ φωτεινὰ πνεύματα εἶχαν συμβάλει στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξιν καὶ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλὰ αὐτὲς οἱ ἐκδηλώσεις δὲν ἦταν συντονισμένες, ἦταν λιγώτερον ἢ περισσότερον σποραδικὲς καὶ δὲν εἶχαν συστηματικὸ καὶ γενικὸ χαρακτῆρα. Μόνον ἀπὸ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μετὰ τὸ τέλος τοῦ Α' Μεγάλου Πολέμου καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν συνόρων τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, ὅταν διαλύθησαν κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος οἱ ἐθνολογικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς, τὸ γενικώτερον κλίμα ἐπέτρεψε καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἐνέπνευσε καὶ ἐπέβαλε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν. Ἡ ἴδρυση ἑδρας τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου στὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης τὸ 1926 εἶναι ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα τοῦ αἰτήματος καὶ τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς. Ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἑδρας, ὁ ἀείμνηστος Μιχαὴλ Λάσκαρις, ὑπῆρξε ὁ κύριος ἐκπρόσωπος καὶ θεμελιωτὴς τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν στὴν 'Ελλάδα¹.

Ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος διέκοψε τὴν ὀλοένα ἀυξανόμενὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν τῶν σπουδῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὸ 1950 οἱ βαλκανικὲς σπουδὲς πῆραν νέα ὄθησιν, ἀνανεώθησαν, ἀπέκτησαν συνοχὴν καὶ εὐρύτητα καὶ — χαρακτηριστικὸν τῆς νέας αὐτῆς φάσεως — τέθησαν σὲ διεθνή βάσιν. Ἰδρύθησαν κέντρα ἐρευνῶν καὶ ἐπιστημονικὲς ἐπιτροπές, νέες πανεπιστημιακὲς ἑδρες, νέα εἰδικὰ περιοδικὰ καὶ κυρίως πραγματοποιήθησαν ὄλο καὶ πιὸ συχνὰ ἐπαφῆς καὶ συνεργασίαι μετὰ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τὰ κέντρα ἐρευνῶν τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ΝΑ. Εὐρώπης. Ἔτσι οἱ βαλκανικὲς σπουδὲς ἀπέκτησαν διαβαλκανικὸν καὶ διεθνήν χαρακτῆρα.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις καὶ ὅλα τὰ δημοσιεύματα, ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ σημαντικὰ — ἡ βιβλιογραφία εἶναι πολὺ πλούσια². Θὰ περιορισθῶ νὰ σημειώσω τὶς κυριώτερες ἐκδηλώ-

1. Βλ. Μ. Λάσκαρι, *Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου*, Θεσσαλονίκη 1927, σελ. 10 κ.έ., πολὺ σημαντικὴ παρουσίασις καὶ κατατοπιστικὴ ἔκθεσις γιὰ τὴν κατάστασιν γενικὰ τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν καὶ εἰδικώτερα στὴν 'Ελλάδα αὐτῆ τὴν ἐποχῆν.

2. Βλ. σχετικὰ τὸ λεπτομερὲς καὶ κατατοπιστικὸν ἄρθρον τοῦ Χ. Παπαστέθη, «Les études slaves en Grèce 1960-1969», *Cyrrilomethodianum* 1 (1971), σελ. 183-203. Ἐπίσης τὶς ἱστορικὲς βιβλιογραφίαι ποὺ ἐκδόθησαν στὴν 'Ελλάδα μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ Α' (1966), Β' (1970) καὶ Γ' (1974) Διεθνοῦς Συνεδρίου Σπουδῶν ΝΑ. Εὐρώπης: *Quinze ans de Bibliographie historique en Grèce (1950-1964)*, *Cinq ans de Bibliographie historique en Grèce (1965-1969)*, *Quatre ans de Bibliographie historique en Grèce (1970-1973)*. Ἐπίσης: *Bibliographie Hellénique de la Préhistoire (1945-1969)*, *Bibliographie d'Archéologie Grecque (1945-1969)*, *Bibliographie de l'Art byzantin et post-byzantin (1945-1969)*.

σεις τῆς ἀναπτύξεως τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα στὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

Τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ βῆμα εἶναι ἡ ἰδρυση τὸ 1953 στὴ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ ἐνεργοποιήσῃ τὶς ἔρευνες πάνω στὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν λαῶν τῆς ΝΑ. Εὐρώπης. Ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἰδρύματος εἶναι ἀξιόλογη καὶ πολύπλευρη: πάνω ἀπὸ 150 μελέτες ἔχουν ὡς τώρα δημοσιευθῆ, ποὺ ἀναφέρονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στοὺς λαοὺς τῶν Βαλκανίων. Ἀπὸ τὸ 1960 ἐκδίδεται τακτικὰ τὸ περιοδικὸ *Balkan Studies* με εὐρεῖα διεθνῆ συνεργασία. Ἀπὸ τὸ 1964 δημοσιεύεται τὸ πολὺ χρήσιμο *Δελτίον σλαβικῆς βιβλιογραφίας* (βουλγαρικῆς, σερβικῆς, ρωσικῆς), ποὺ ἀπὸ τὸ 1971 κυκλοφοροῦσε σὲ τεύχη χωριστὰ (ἀλβανικῆς, βουλγαρικῆς, γιουγκοσλαβικῆς, ρουμανικῆς, τουρκικῆς βιβλιογραφίας) καὶ ἀπὸ τὸ 1974 πῆρε τὴ μορφή ἐνιαίας *Βαλκανικῆς βιβλιογραφίας*. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ 1966, δημοσιεύεται κανονικὰ *Δελτίον ξένου τύπου περὶ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν*. Παράλληλα μετὰ τὴν ἐκδοτικὴν δραστηριότητα, τὸ Ἰδρυμα ὀργανώνει διαλέξεις καὶ διεθνῆ ἢ τοπικὰ συνέδρια καὶ συμπόσια πάνω σὲ θέματα βαλκανικὰ¹.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς συνεργασίας ἀνάμεσα στοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς, ἀλλὰ καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν σπουδῶν αὐτῶν σὲ διεθνῆ κλίμακα, ὠδήγησαν στὴν ἰδρυση τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Σπουδῶν ΝΑ. Εὐρώπης (*Association Internationale des Études du Sud-Européen*), τὸ 1963, με ἔδρα τὸ Βουκουρέστι καὶ με Ἕλληνα πρῶτο πρόεδρο, τὸν καθηγητὴ Διον. Ἀ. Ζακυθινό. Τὸν ἴδιο χρόνο ἰδρύθηκε, ὡς μέλος τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ Σπουδῶν ΝΑ. Εὐρώπης, ποὺ ἔχει γιὰ κύριον σκοπὸ νὰ ἐνισχύσῃ, νὰ διευρύνῃ καὶ νὰ συντονίσῃ τὶς βαλκανικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν συνεργασία μετὰ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν χωρῶν καὶ κυρίως νὰ συνδέσῃ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη μετὰ τὶς διεθνεῖς δραστηριότητες σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Χάρη στὸ συντονισμὸ τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως μελετήθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ θέματα δυσεπίλυτα, συζητήθηκαν προβλήματα μεθοδολογικὰ σύμφωνα μετὰ τὶς σύγχρονες ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις καὶ τέθηκαν σὲ ἐφαρμογὴ προγράμματα ἐρευνητικὰ, ποὺ ἀπαιτοῦσαν διεθνῆ συνεργασία. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀξιόλογη συμβολὴ στὶς ποικίλες ἐπιστημονικὲς

1. Γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἰδρύματος βλ. τὸ περ. *Balkan Studies* καὶ τὰ διάφορα πληροφοριακὰ Δελτία.

έκδηλώσεις και τὰ προγράμματα τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως, καθὼς και στὴν ὀργάνωση Συνεδρίων και συμποσιῶν διαβαλκανικῶν και διεθνῶν. Ἔτσι ἀποτελεῖ βασικὸ συντελεστὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα σὲ ἐπίπεδο διεθνές!

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς κύριους αὐτοὺς φορεῖς, και ἄλλα ἐρευνητικὰ κέντρα και ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες τῆς Ἑλλάδος συμβάλλουν ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν και τῶν διαβαλκανικῶν ἐπιστημονικῶν σχέσεων. Ὅπως τὸ Κέντρον Βυζαντινῶν και τὸ Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, ποὺ ιδρύθησαν τὸ 1960 στὴν Ἀθῆνα. Μολονότι τὸ κύριο ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τους δὲν ἀφορᾷ ἅμεσα τὰ Βαλκάνια, ὡστόσο ἓνα μέρος τῶν ἐργασιῶν τους ἀναφέρεται σὲ θέματα βαλκανικά: ἐκδόσεις ἐγγράφων (ρουμανικῶν, τουρκικῶν κ. ἄ.), μελέτη βασικῶν προβλημάτων τῆς ἱστορίας και τῆς φιλολογίας τῶν Βαλκανίων, σύνταξη εἰδικῶν βιβλιογραφιῶν².

Τὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν και ἰδιαίτερα τὸ Κέντρο Ἐρεύνης Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ³, καθὼς και τὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης⁴, μὲ τὶς ἐρευνες και τὶς δημοσιεύσεις τους, κατέχουν σημαντικὴ θέση στὸ χῶρο τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν. Προσθέτω ἐδῶ τὴν Ἑταιρεία Σλαβικῶν Μελετῶν ποὺ ιδρύθηκε πρόσφατα, και ποὺ ἔχει γιὰ κύριο ἀντικείμενο μελέτης τὴν ἱστορία και τὸν πολιτισμὸ τῶν Σλαβικῶν λαῶν, ἐπομένως καλύπτει ἓνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ βαλκανικοῦ χώρου. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὸ ἔργο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τοῦ Κέντρου Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης καθὼς και τὴ συμβολὴ ἐλλήνων ἐπιστημόνων εἰδικῶν στὴν ἱστορία, τὴ φιλολογία και τὴ γλωσσολογία, τὴν τέχνη και τὸ δίκαιο, τὴ σύγχρονη διπλωματικὴ ἱστορία, τὴ λαογραφία κλπ. σὲ θέματα διαβαλκανικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τέλος ἀνάμεσα στὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀγγίζουν προβλήματα βαλκανικὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὰ περιοδικὰ «Μακεδονικά» και «Cyrillo-methodianum», ποὺ ἐκδίδονται στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας και τοῦ πολιτισμοῦ τῶν

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ *Bulletin de l' Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen*, ποὺ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ 1963 στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὴ Γραμματεία τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως, καθὼς και τὰ Πρακτικὰ τῶν Συνεδρίων.

2. Γιὰ τὴ δραστηριότητα και τὰ δημοσιεύματα τῶν δύο Κέντρων βλ. τὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Βλ. ἀκόμη τὰ «Σύμμεικτα τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν» και τὸ περ. «Ὁ Ἐργαστής».

3. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου.

4. Βλ. ἀνάμεσα σὲ ἄλλα τὸ περ. *Βυζαντινά*.

Βαλκανικῶν χωρῶν καὶ τῆς διαμορφώσεως μιᾶς νέας γενιᾶς εἰδικευμένων ἐπιστημόνων ὠδήγησε στὴν ἱδρυση νέων εἰδικῶν πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔδρα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἰδρύθηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου ἡ ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν Σλαβικῶν καὶ λοιπῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἡ ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

Αὐτὴ ἡ σύντομη ἔκθεση δείχνει ὅτι οἱ γενικώτερες ἱστορικὲς συνθήκες καὶ ἡ πολιτικὴ κατάσταση ἐπηρέασαν πάντοτε τὴν ἀνάπτυξη ἢ ἀνάσχεση τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν τῆς ΝΑ. Εὐρώπης εἶχε παράλληλη πορεία μὲ τὴ γενικώτερη πολιτικὴ κατάσταση τῆς χερσονήσου καὶ δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τοὺς πολιτικὸς ἀνταγωνισμοὺς καὶ τὶς πνευματικὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαοὺς¹. Ἐξάλλου ἡ ἀύξημένη δραστηριότητα τῶν τελευταίων ἐτῶν σ' αὐτὸ τὸν τομέα δείχνει τὴ σημασία πού ἀπέκτησαν στὴ σύγχρονη ἐποχὴ οἱ σπουδὲς αὐτὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τὴ σύγχρονη ἔρευνα σ' αὐτὸ τὸν τομέα εἶναι ἡ τάση γιὰ μιὰ συγκριτικὴ μελέτη σὲ κλίμακα ὄχι μόνο βαλκανικὴ ἀλλὰ καὶ διεθνῆ καὶ ἡ μελέτη τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν φαινομένων ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς τῆς ΝΑ. Εὐρώπης.

1. Θὰ πρέπη νὰ σημειωθῆ ὅτι ἔχω ἤδη ἀρχίσει τὴ σύνταξη μιᾶς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὰ Βαλκάνια ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀρχές ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἡ βιβλιογραφία θὰ περιλαμβάνη τρεῖς ἐνότητες : α') αὐτοτελῆ δημοσιεύματα Ἑλλήνων, σὲ ἐλληνικὴ καὶ ξένη γλῶσσα, γιὰ τὰ Βαλκάνια, β) ἔφημερίδες, περιοδικὰ, ἡμερολόγια, εἰδικούς τόμους, γ') μελέτες καὶ ἄρθρα σχετικὰ, καταχωρισμένα σὲ σύμμεικτους τόμους ἢ σὲ περιοδικὰ πού δὲν ἀνήκουν στὴ β' κατηγορία.